

NOI INFORMAȚII DESPRE VIAȚA ȘI ACTIVITATEA LUI W.H. CULLEN - MEDIC CIVIL ÎN RĂZBOIUL CRIMEII ȘI DESCOPERITOR AL UNUI ARTEFACT ANTIC, UNIC PENTRU ISTORIA DOBROGEI

Rezumat: Într-un prim articol publicat în 2022, în această revistă, am prezentat pe scurt biografia și principalele realizări ale lui William Henry Cullen, primul medic al coloniei britanice stabilită la Kustendjie (Constanța), în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Cercetările ulterioare au scos la iveală noi detalii, deosebite, care completează povestea acestui specialist, rezident în orașul vest pontic pentru o perioadă de două decenii. O parte dintre noile informații au fost obținute de la un strănepot al doctorului Cullen, John Tench, cetățean canadian cu domiciliu în Toronto, care ne-a oferit și documente inedite, ce clarifică unele detalii din viața strămoșului său. Astfel, am putut stabili că între anii 1855-1856 (perioadă neacoperită în articolul anterior), dr. Cullen a participat la Războiul Crimeii ca medic civil voluntar. El a lucrat mai întâi la spitalul din Smyrna (astăzi Izmir, Turcia), iar apoi la Scutari (astăzi cartierul Üsküdar din Istanbul, fost Constantinopol), unde activitatea era organizată de celebra soră medicală Florence Nightingale! În aceste spitale au fost tratați militari bolnavi sau răniți de pe frontul crimeean, dar și refugiați civili veniți din zone pustiite de război, cum era și cazul Dobrogei. După doi ani petrecuți în război, dr. Cullen revine în Albion dar se angajează în scurt timp ca medic al companiei Danube Black Sea Railway and Kustendjie Harbour (DBSR), cea care în 1858 începea în Dobrogea lucrările la construcția căii ferate Constanța - Cernavoda.

În a doua parte a acestui articol prezentăm o nouă descoperire arheologică a medicului britanic. În iarna anului 1867, pe când împlinea aproape un deceniu de rezidență la Kustendjie, W.H Cullen găsea un vestigiu antic deosebit, unic în Dobrogea. Este vorba despre diploma militară a unui ofițer din Garda Pretoriană, Lucius Ennius Ferox, care s-a stabilit la Tomis în sec. I p.Chr. Apropiat al împăratului roman Vespasian (69-79 p.Chr.), Ferox a fost un *speculator* (agent secret) care, după o misiune la Tomis, a ales să se stabilească aici, primind dreptul de căsătorie și de întemeiere a unei familii cu o ne-cetățeană romană. Diploma găsită de Cullen este singura de secol I p.Chr., de acest fel, descoperită în Dobrogea. Dr. Cullen nu a vândut piesa, ci

* Dr. Cristian CEALERA, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, e-mail: cristiancealera@yahoo.com

a donat-o Muzeului de Istorie a Artei din Viena, unde ea se găsește și astăzi. Inscripția de pe diplomă relevă elemente extrem de interesante, care vin să completeze fragmente din istoria Dobrogei..

Cuvinte-cheie: dr. William Henry Cullen, Kustendjie, Constanța, Dobrogea, colonie britanică, Danube Black Sea Railway, diplomă militară, Lucius Ennius Ferox, gardă pretoriană, Tomis.

William Henry Cullen (1813-1892) a fost un reputat medic britanic, naturalist amator și colecționar de antichități care a trăit timp de douăzeci de ani (1858-1878) la Kustendjie¹, unde a și activat ca doctor al micii colonii din Albion, întemeiată aici. El a ajuns în Dobrogea otomană ca angajat al companiei britanice Danube Black Sea Railway and Kustendjie Harbour Co.Ltd (DBSR), care obținuse de la Imperiul Otoman, în 1857, concesiunea pentru construirea căii ferate Kustendjie - Tchernavoda (Cernavoda, în turcă Bogazchioi) precum și pe cea de exploatare a Portului Kustendjie². Lucrările la calea ferată, lungă de aproximativ 65 de km, au început în primăvara anului 1858 și au fost finalizate doi ani mai târziu, linia fiind inaugurată pe 4 octombrie 1860³.

Într-un prim articol publicat anul trecut, în *Analele Dobrogei*, am prezentat file importante din biografia dr-ului Cullen și date legate de hobby-urile sale, ornitologia și arheologia⁴. La scurt timp după publicare, cetățeanul canadian John Tench, un strănepot al dr-ului Cullen și autorul unui articol citat de noi⁵, ne-a contactat oferindu-ne noi informații și fotografii legate de activitatea strămoșului său⁶. Acestea se refereau la o perioadă neacoperită în primul nostru articol și anume anii 1855-1856, când W.H. Cullen a activat ca medic

¹ Termenul folosit de englezi pentru Constanța secolului al XIX-lea este Kustendjie, el se regăsește astfel în toate izvoarele istorice, în documentele, cărțile, ziarele și revistele britanice ale acelor timpuri. Am preferat să folosim termenul britanic în detrimentul celorlalte cunoscute, dar neuzitate de sursele din Regatul Unit.

² Constantin Ardeleanu, *O croazieră de la Viena la Constantinopol – Călătorii, spații, imagini 1830-1860*, Humanitas, 2021, p. 79, 139.

³ *Ibidem*.

⁴ Cristian Cealera, W.H. Cullen, primul medic englez din Kustendjie (1858-1878). Chirurg, naturalist și colecționar de antichități tomitane, în „Analele Dobrogei” an IV/2022, Seria a treia, 100 de ani - Centenarul Încoronării de la Alba Iulia, Constanța, 2022, p. 45 - 64.

⁵ John Tench, *William Henry Cullen, author of Flora Sidostiensis*, martie 2022, www.sidvalleybiodiversity.org.uk, p. 1-4.

⁶ În perioada ianuarie-aprilie 2023, în urma unei corespondențe prin poșta electronică, dl. John Tench ne-a remis rezultate ale propriei sale cercetări, în speță linkuri și copii ale unor documente emise de spitalele din Smyrna și Scutari, în care este menționat numele strămoșului său.

civil voluntar în Războiul Crimeii, desfășurându-și activitatea în spitale din Imperiul Otoman, la Smyrna și la Scutari (la acea vreme district din Constantinopol, capitala Imperiului Otoman). Pornind de la informațiile d-lui Tench am extins cercetarea și am reușit să descoperim alte date inedite, utile pentru a recrea povestea acelor ani.

Cunoaștem deja că la jumătatea secolului al XIX-lea William Henry Cullen era un medic civil ce locuia și muncea în localitatea engleză Sidmouth, comitatul Devon, Anglia⁷. Era căsătorit din 1838 cu Sarah Henrietta (fostă Edlin) iar în 1853, când izbucnește Războiul Crimeii, avea deja cinci copii, trei fete (Elisabeth Evelyn, Flora Marion Henrietta și Emilie Sophie Caroline) și doi băieți (William Charles Edward și Archibald)⁸.

În Războiul Crimeii (1853-1856), Regatul Unit al Marii Britanii, Al Doilea Imperiu Francez, Regatul Sardiniei și Imperiul Otoman erau aliate împotriva Imperiului Rus. În vara anului 1854, forțele aliate au întâmpinat mari probleme: o epidemie de holeră și numeroase alte boli făcuseră ravagii în rândurile armatelor aliate, mii de oameni murind în Dobrogea și în alte zone ale Imperiului Otoman, fără a fi victime pe câmpul de luptă crimeean⁹. Medicii militari detașați pe teren nu făceau față iar la Londra, la nivelurile guvernamental, politic și științific, s-a discutat despre trimiterea de specialiști civili (medici generaliști și chirurghi) pentru a ajuta armata¹⁰. Au plecat deja în acel an unii medici celebri, membri ai Royal Medical Society Edinburgh, pentru ca în octombrie 1854 să plece la Constantinopol și celebra Florence Nightingale, împreună cu o primă echipă de surori medicale¹¹. Problema asistenței medicale pe frontul crimean s-a accentuat grav după debarcarea aliaților în Crimeea și după lupte sângeroase ce s-au soldat cu mii de răniți. De aceea, ideea unui contingent de medici civili voluntari a devenit și mai solidă, iar proiectul a fost pus în practică în 1855. Înalți ofițeri britanici s-au opus ideii de a amesteca personalul medical militar cu cel civil și astfel s-a ajuns la o soluție de compromis, ca cei din urmă să activeze într-un spital special creat la Smyrna (oraș în sud-vestul Anatoliei, pe coasta Mării Egee), unde să primească răniții aduși pe mare din Crimeea¹².

⁷ Linda Eccles, *William Henry Cullen, MD*, www.caliendi.com; www.red1st.com, William Henry Cullen M; John Tench, *op.cit.*, p. 1.

⁸ John Tench, *op.cit.* p. 1.; Eccles, *op.cit.*; www.red1st.com.

⁹ Cristian Cealera, *Războiul Crimeii, epidemia de holeră și Dobrogea anulului 1854, în 1859-2019 - 160 de ani de la Unirea Principatelor Unite - Dubla alegere a colonelului A.I. Cuza/Barbu Catargiu, primul prim-ministru al României*, ediția a XV-a, 6-7 septembrie 2019, *Retrăiri istorice în veacul XXI*, MAIA Ialomița, editura R-cart, București 2019, p. 291 - 312.

¹⁰ John Sheperd, *The Civils Hospitals in the Crimea 1855-1856*, în „Proceedings of the Royal Society of Medicine”, Vol. 59, No.3, 1966, p. 199.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

Pentru că stagiul din război aducea cu el venituri mai mari, precum și experiență, în Regatul Unit au existat peste 500 de aplicanți pentru câteva zeci de posturi create în spitalul de la Smyrna. Câștigătorii selecției naționale erau, în general, medici din Londra sau din vecinătatea acesteia, fapt ce a generat critici dure din partea unor gazete, care scriau că alegerile au fost făcute pe nepotism¹³. În „Association Medical Journal”, numărul din 23 februarie, era publicat articolul „Hospital at Smyrna” din care redăm un scurt fragment: *În legătură cu probabilele numiri la spitalul din Smyrna, putem astăzi menționa, nu ca probabil, ci ca sigur, faptul că următorii doi gentlemen au acceptat posturile: Dr. Cullen din Sidmouth și mr. J.H. Larkin, de la Dispensarul General Birmingham... De ce să nu avem însă mijloacele de a recruta din rândul chirurgilor de la țară? Mulți dintre aceia - mai ales cei din districtele miniere, sunt obișnuiți să opereze și să acționeze în regim de urgență, așa că ei ar trebui să fie specialiștii pe care trebuie să îi dorim pe front*¹⁴.

Fără a dezbate justetea sau injustetea alegerii medicilor londonezi (în detrimentul celor din zona rurală) este cert faptul că dr. W.H. Cullen a fost trimis la Smyrna, acolo unde avea să își facă treaba cu conștiinciozitate și profesionalism. Personalul medical civil a ajuns la destinație la sfârșitul lui martie 1855 și era format din doi medici seniori, 5 chirurghi seniori, 5 medici asistenți (printre care și dr. Cullen) 9 chirurghi asistenți și alți membri de personal auxiliar¹⁵.

Numele lui Cullen, ca membru al personalului civil de la Smyrna, se regăsește și pe o scrisoare publicată în Regatul Unit¹⁶ și în care directorul unității spitalicești, medicul supeintendent John Meyer, descrie măsurile luate pentru îmbunătățirea condițiilor pentru pacienți (igienizarea sectoarelor, separarea pe secții, etichetarea pacienților pe trei categorii: medical, chirurgie, febre și infecții etc.)¹⁷

Spitalul din Smyrna a fost util dar era mic, supraaglomerat, și nu avea o poziționare ideală, astfel că s-a decis construirea, la Renkoy (astăzi Erenkoy, provincia Çanakkale), a unei alte unități medicale, mai modernă, curată și foarte bine utilată. Odată terminat și dat în folosință noul spital (pe 5 oct. 1855 funcționa deja¹⁸), medicii de la Smyrna încep să plece. Este cert faptul că W.H. Cullen se întoarce pentru scurt timp acasă, o celebră soră medicală, Martha Nicol, menționând într-o lucrare a sa următoarele: *Dr. Cullen și Mr. Wordsworth au plecat acasă ca responsabili pentru invalizii repatriați...*¹⁹.

¹³ *Ibidem*, p. 201.

¹⁴ „Association Medical Journal”, vol.3, no. 112 (23 feb. 1855), p. 195.

¹⁵ John Sheperd, *op.cit.*, p. 201.

¹⁶ „British Army Dispatch”, 25 mai 1855, p. 316.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ John Sheperd, *op.cit.*, p. 202.

¹⁹ Martha Nicol, *Ismeer or Smyrna and its British hospital in 1855 - By a lady*, London, James Madden 8, Leadenhall Street, 1856, p. 263.

Dr. Cullen nu rămâne prea mult acasă. Îl regăsim în 1856 la Constantinopol, la spitalul din Scutari, acolo unde activa și celebra soră Florence Nightingale, reformatoare a serviciului de asistență medicală. El apare într-un document oficial ca medic civil voluntar (chirurg civil), care și-a desfășurat activitatea la Scutari în perioada 16 martie - 8 iulie 1856²⁰. În același document, mai apar doi medici cu același nume de familie, D. Cullen și W.F. Cullen²¹, dar ei sunt medici militari și nu trebuie confundați cu personajul pe care îl analizăm.

Timp de aproape doi ani, William Henry Cullen a trăit și muncit la Smyrna și la Constantinopol, însă detaliile legate de viața de zi cu zi sunt destul de sărace. Medicii britanici obișnuiau să vâneze în timpul liber și să viziteze atracțiile turistice, în speță, vestigiile arheologice din zonă. Smyrna era un oraș cu o istorie incredibilă, veche colonie ioniană, unde se spune că ar fi locuit, în secolul VIII a.Chr., și legendarul poet Homer²².

Perioada petrecută de dr. Cullen în spitalele din Anatolia, în timpul Războiului Crimeii, pare, la prima vedere, să nu aibă nicio legătură directă cu Dobrogea și implicit, cu Kustendjie. Cu toate acestea, în opinia noastră, această etapă a avut o importanță covârșitoare în derularea viitoarelor acțiuni ale specialistului britanic. Astfel, în anii 1855-1856, William Henry Cullen s-a adaptat vieții din Imperiul Otoman, a cunoscut în detaliu viața socială, cultura acestui popor oriental, i-a învățat obiceiurile și probabil expresiile uzuale specifice limbii Țării Semilune. Pe durata stagiilor sale de la Smyrna și Constantinopol, a tratat militari și refugiați civili veniți din zona operațiunilor militare, implicit, din Dobrogea. A aflat informații despre acest ținut și poate chiar a dezvoltat relații personale de amiciție cu persoane ce au locuit, au muncit sau au luptat în acea regiune.

Pasiunea pentru antichități avea să se exteriorizeze la Kustendjie, un teritoriu despre care se știa deja că este bogat în vestigii antice. Revistele și ziarele britanice ale vremii, ghidurile de călătorie, actele și documentele diplomaților, inginerilor și militarilor englezi (adesea publicate în reviste) menționau frecvent prezența unor ruine de sorginte greco-romană în regiunea vestică a Mării Negre. Dr. Cullen era un intelectual avid de cunoaștere, cu o apetență specifică britanicului erudit, contemporan cu epoca victoriană.

În consecință, presupunem că decizia lui Cullen de a se angaja, în 1857, la DBSR, care dorea să construiască linia feroviară Kustendjie – Tchernavoda (Cernavoda), nu este deloc întâmplătoare și nu ar fi existat dacă medicul nu ar

²⁰ *Medical and surgical history of the British Army, which served in Turkey and the Crimea during the war against Russia in the years 1854-1855-1856*, Volume I, London, Harisson and Sons, 1858, p. 524.

²¹ *Ibidem*, p. 513.

²² Charles Gates, *Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome*, second edition, Routledge Taylor & Francis, New York, 2011, p. 208.

fi lucrat în anii anteriori la Smyrna și Scutari. Dorința de o nouă aventură, un salariu atractiv și interesul de a cerceta o regiune puțin cunoscută, misterioasă, l-au făcut să aleagă calea spre un teritoriu ca Dobrogea, din componența unui Imperiu Otoman pe care îl cunoștea deja. Mai mult, experiența acumulată în timpul războiului probabil că a contat mult la câștigarea contractului cu DBSR: conducerea consorțiului prefera să angajeze oameni care cunoșteau deja lumea Orientului. De asemenea, profesionalismul demonstrat de doctor în spitalele din Smyrna și Scutari l-au recomandat pentru post.

Deși, foarte probabil, W. H. Cullen a semnat contractul cu DBSR încă de la finele anului 1857 (când deja consorțiul făcea recrutări de personal), aventura sa dobrogeană a început propriu-zis în primăvara lui 1858, când la Kustendjie au sosit toți specialiștii companiei britanice, care au început lucrările la viitoarea cale ferată. În anii care au urmat, medicul englez și-a desfășurat activitatea, dar a avut grijă să cultive cele două mari pasiuni ale sale, ornitologia și arheologia.

În 1859 soția sa, Sarah Henrietta, moare la Bursa²³, iar în 1864 își pierde una dintre fiice, pe Elisabeth Evelyn, decedată pe 10 ianuarie chiar la Kustendjie, la numai 23 de ani, probabil din cauza unei tuberculoze²⁴. Pe 11 mai 1865, dr. Cullen se recăsătorește la Constantinopol, în Ambasada Britanică din cartierul Pera, aleasa inimii sale fiind Jane Elisabeth Bourke Fellowes²⁵. În același an, dar în lunile august și septembrie, Cullen se confruntă la Kustendjie cu ororile epidemiei de holeră ce face ravagii printre membrii comunității britanice, dar și printre locuitorii „orașului turcesc”²⁶.

Acestea sunt câteva dintre evenimentele petrecute în viața sa, în prima decadă din a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Între timp, publică în jurnale de ornitologie²⁷ sau vinde către British Museum monede antice descoperite la Kustendjie²⁸ și un monument funerar deosebit, Stela lui Agathandros, găsită în Valul lui Traian²⁹. Merită să insistăm asupra contribuției sale deosebite în domeniul arheologiei tomitane.

²³ John Tench, *op.cit.*, p. 1; Cristian Cealera, *op.cit.*, p. 50.

²⁴ Linda Eccles, *op.cit.*; Cristian Cealera, *op.cit.*, p. 51.

²⁵ John Tench, *op.cit.*, p. 2; Linda Eccles, *op.cit.*; „Trewman’s Exeter Flying Post”, 11 mai 1865, în <https://caliendi.com/Beal/indi166.html>; Cristian Cealera, *op.cit.*, p. 57.

²⁶ Harry Leach, *The Cholera in Eastern Europe*, în „The Lancet”, 23 sep. 1865, p. 350; Cristian Cealera, *op.cit.*, p. 53-54.

²⁷ H.W.Cullen, *On the Gular Poach of the Male Bustard (Otis Tarda, Linn)* în „Ibis”, aprilie 1865, vol. 7, Issue 2, p. 143-146; Cristian Cealera, *op.cit.*, p. 54.

²⁸ Reginald Stuart Poole, Barclay Vincent Head, Percy Gardner, *Catalogue of Greek Coins: The Tauric Chersonese, Sarmatia, Dacia, Moesia, Thrace etc*, British Museum, London, 1877; Cristian Cealera, *op.cit.*, p. 59.

²⁹ C.T. Newton, *The collection of ancient Greek Inscriptions in the British Museum, part II*, The Clarendon Press, Oxford, 1883, inscripția 1026, p. 289; C.T. Newton, Edward Lee

Am menționat faptul că astăzi, la muzeul din Londra, există o colecție de monede William Henry Cullen, în număr de 44 de piese. Dintre ele, 23 au fost cumpărate direct de la dr. Cullen, în anul 1868, probabil cu ocazia unei vizite pe care medicul a făcut-o în țara natală. Există o monedă de secol I p. Chr. (din vremea împăratului Nero), cele mai multe din secolele II-III p.Chr. (din timpul împăraților Traian, Marcus Aurelius, Severus Alexander, Geta, Caracalla, Gordian al III-lea, etc.), dar și două din secolele V-VI p.Chr., emise la Constantinopol, în vremea împăraților Anastasius I și Justin al II-lea. Excepția ne-romană a grupului de 23 de monede din colecția Cullen este o monedă din aur, emisă la Callatis în timpul lui Lysimah (sfârșit de secol IV a.Chr – început de secol III a.Chr.), și care este asociată cu regatul elenistic al Traciei³⁰.

Din colecția de 44 de monede fac parte și 21 de piese ce au fost cumpărate de British Museum în anul 1876. Și aici, majoritatea este formată din monede de epocă romană, de secolele II-III p.Chr., dar există și o monedă grecească, bătută la Histria și care are pe revers bine-cunoscutul simbol Vulturul pe Delfin³¹. Acest al doilea grup al colecției de monede Cullen a fost achiziționat de la o reprezentantă a medicului și anume de la cumnata sa, Albina Bourke Fellowes³².

British Museum nu a achiziționat de la W.H. Cullen doar cele 44 de monede. În depozitele instituției se află și monumentul funerar antic cunoscut sub denumirea de Stela lui Agathandros. British Museum l-a cumpărat de la medic în 1868, după ce acesta găsisse artefactul la Kustendjie, lângă Valul lui Traian³³. Primul editor al textului de pe monument, C.T. Newton, menționează că este o stelă de marmură cu 13 linii de inscripție în limba greacă și că are ca dimensiuni 74.93 cm/48, 26 cm³⁴.

Primul arheolog român care a publicat și interpretat inscripția, Iorgu Stoian a tradus astfel acest epitaf funerar: *"Eram copil al lui Iulianus și al Reginei, eu Agathandros, când am părăsit, în vârstă de 17 ani, lumina soarelui. Am murit în frumoasa Smyrnă [unde m-am] grăbit [să merg] pentru a învinge la [jocurile] pythice și a obține, pentru patria mea, coroana întrecerii. În locul*

Hicks, Gustav Hirschfeld, F.H. Marshall, *The collection of ancient Greek Inscriptions in the British Museum, 1874-1916*, London, inscripția 179; *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine II (ISM II) – Tomis și teritoriul său, culese, traduse, însoțite de comentarii de Iorgu Stoian, indici de Al. Suceveanu*, Editura Academiei R.S.R., București, 1987, 189 (25).

³⁰ https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1868-0405-1.

³¹ https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1876-0709-1; Reginald Stuart Poole, Barclay Vincent Head, Percy Gardner, *op.cit.*, inscripțiile 26, 15.

³² John Trench, *op. cit.*, p. 2.

³³ C.T. Newton, *op.cit.*, 184, 179; C.T. Newton, Edward Lee Hicks, Gustav Hirschfeld, F.H. Marshall, *The collection of ancient Greek Inscriptions in the British Museum, 1874-1916*, London, inscripția 179.

³⁴ *Ibidem*.

*coroanelor mele, rudele și patria au numai oasele mele, închise sub această piatră [funerară]. Salutare, trecătorule!”*³⁵.

Iorgu Stoian menționează că stela a fost descoperită într-o porțiune a Valului lui Traian, la 5 kilometri de Kustendjie și că provine din sec. II p. Chr.³⁶ Tânărul decedat mult prea timpuriu poartă nume grecesc, dar părinții săi au nume romane.³⁷ Newton nuanțează epitaful și scrie că Agathandros a murit la Smyrna, pe drumul către Jocurile Pythice de la Delphi, unde urma să evolueze la competiții sportive, ca luptător³⁸. Anticul oraș grecesc Smyrna a cunoscut o mare dezvoltare și în epoca romană, aici funcționând un *gymnasium* construit din ordinul împăratului Hadrian.³⁹ Foarte interesant este faptul că dr. Cullen chiar a lucrat la Smyrna, în timpul războiului crimeean, așa cum am arătat în prima parte a acestui articol.

Nici instituția muzeală și niciunul dintre cei doi editori, britanic și român, ai inscripției, nu oferă detalii legate de modul în care dr. Cullen a descoperit sau a transportat monumentul antic. Cu siguranță, transferul a fost efectuat cu unul din steamerele ce parcurgeau deja ruta maritimă Kustendjie - Constantinopole - Marsilia - Londra.

Colecția de monede și stela lui Agathandros au fost salvate de la dispariție de către dr. Cullen iar grație lor istoricii au reușit să înțeleagă aspecte importante din viața Dobrogei antice. Povestea tânărului sportiv Agathandros ne ajută să înțelegem legătura strânsă dintre Tomis și marile orașe grecești ale Asiei Mici (așa cum era Smyrna) și despre activitățile sportive comune ce se desfășurau la acea vreme (Jocurile Pythice). De asemenea, numele celor menționați pe stela funerară (Agathandros, Iulianus, Regina) ne oferă informații despre romanizarea populației grecești de la Tomis, într-o epocă de mare dezvoltare a urbei.

De cealaltă parte, monedele descoperite de dr. Cullen ne vorbesc despre intensă activitate economică din Dobrogea romană, despre emiterea și circulația monedei imperiale în provincie și despre cât de dezvoltat era comerțul în diverse epoci, în principat, ori în timpul dominatului roman. Monedele sunt romane, dar există și cele două excepții, cea histriană cu simbolul Vulturul pe Delfin, și cea elenistică, callatiană, din vremea lui Lisimah. Ambele sunt rare și deosebite și reprezintă un mare câștig în domeniul numismaticii antice dobrogene.

³⁵ *Inscripțiile din Scythia Minor (ISM II) grecești și latine, vol. II, Tomis și teritoriul său*, coordonator Iorgu Stoian, indici de Al. Suceveanu, Editura Academiei RSR, București, 1987, 189 (25).

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ C.T. Newton, *op.cit.*, 179; C.T. Newton, Edward Lee Hicks, Gustav Hirschfeld, F.H. Marshall, *op.cit.*, inscripția 179.

³⁹ *ISM II*, 189 (25).

Toate aceste contribuții ale medicului britanic la cunoașterea istoriei antice dintre Dunăre și Mare sunt, așa cum am arătat, extrem de importante. În opinia noastră însă, cea mai de seamă descoperire a dr. Cullen este însă cea pe care am ales să o prezentăm acum, în a doua parte a acestui articol. Este vorba despre o diplomă militară ce a aparținut unui ofițer din garda pretoriană a împăratului roman Vespasian.

Pe data de 5 august 1869, un ziar din Constantinopol, „*The Levant Herald*”, publica un articol intitulat *Dobrudja Archaeology*⁴⁰, din care redăm câteva fragmente: *Dr. Cullen, din Kustendjie, ne-a trimis următoarea interesantă notă de anticariat, referitoare la o inscripție de pe o placă de bronz – tempore Vespasian, descoperită de el în vecinătățile orașului... (n.ns. în articol urmează transcrierea inscripției latine) ... Inscripția de mai sus a fost luată de pe o placă de bronz de dimensiuni 9 / 6 inch (n.ns. 22,86 cm/15,24 cm), găsită cam în urmă cu un an, în nisip, pe malul sud-estic al țărmului marin, gravată cu 21 de linii aflate într-un cadru superficial, cu caractere legibile... Aceste tablete, de onorabilă lăsară la vatră, erau date soldaților romani ce serviseră stagiul cerut de ani, sau care ajunseseră la vârsta de 45 de ani, când aveau acest drept prin lege... Ele confereau privilegiu de cetățenie, ofereau dreptul de căsătorie și legitimizau copii primei soții dacă soldatul era căsătorit la momentul lăsării la vatră ori al oricărei femei cu care ar fi urmat să se căsătorească dacă era celibatar când o obținea, și astfel copiii ei deveneau cetățeni romani cu drepturi depline, dacă ambii lor părinți fuseseră la origine născuți liberi...⁴¹.*

În continuare, „*The Levant Herald*” analizează în detaliu piesa, scoțând în evidență faptul că descoperirea de la Kustendjie este una inedită, având ca subiect un fost membru al Gărzii Pretoriene, fiind datată în anul 76 p.Chr. (la acea vreme, cea mai timpurie diplomă a unui soldat pretorian, în afara Romei)⁴².

Pentru a înțelege însă complet conținutul și importanța diplomei descoperite de dr. Cullen (în decembrie 1867) și publicată în „*The Levant Herald*”, în august 1869, ne vom folosi de surse specializate, arheologice. Prima dintre acestea este *CIL, Corpus Inscriptionum Latinorum*, corpus de epigrafie ce a prezentat, în două volume distincte⁴³, textul latin prezent pe diplomă și unde se menționează clar locul unde și când a fost descoperită aceasta, de către cine, și cine anume este titularul privilegiilor din ea⁴⁴.

⁴⁰ *The Levant Herald – Daily Buletin*, Constantinople, 5 aug.1869, p. 2, [archives.saltresearch.org/\(handle/123456789/129354\)](http://archives.saltresearch.org/(handle/123456789/129354)).

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *CIL III, Corpus Inscriptionum Latinarum, vol III – Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae*, Theodor Mommsen, apud Georgium Reimerum (ed), 1873; *CIL XVI, Corpus Inscriptionum Latinarum, vol XVI - Diplomata militaria*, Post Mommsen, ed. H. Nesselhau, Berlin, 1936.

⁴⁴ *CIL III*, nr. X, p. 853 (“ubi fuserunt Tomi... medicus Constantziesis, Cullen”); *CIL XVI*, nr. 21, p. 19.

Informația din CIL III și CIL XVI a fost ulterior preluată și tradusă în limba română în principalul corpus românesc de epigrafie referitor la Dobrogea, *Inscripțiile grecești și latine din Scythia Minor* (prescurtat ISM – o lucrare în cinci volume)⁴⁵. În ISM II, piesa descoperită de medicul englez este o placă de bronz ce conținea două inscripții, pe interior și pe exterior. Întreg textul datat la 2 decembrie anul 76 p.Chr. a fost tradus astfel: **(interior)** - "Eu, împăratul Caesar Augustus Vespasianus, mare preot, [investit] cu putere tribuniciară pentru a VIII-a oară, [salutat] ca împărat pentru a XVIII-a oară, consul desemnat pentru a opta oară, dau mai jos numele agenților secreți (speculatores), care și-au făcut serviciul militar la pretoriul meu general, cum și soldaților care și-au făcut serviciul militar exterior în cele nouă cohorte pretoriene și în cele patru cohorte urbane, cărora, îndeplinindu-și serviciul militar cu bravură și devotament, le acord drept de căsătorie legitimă, însă numai cu prima soție, în așa fel încât, chiar dacă s-au legat prin căsătorie cu femei de condiție peregrină, să aibă copii ca și cum aceștia s-ar fi născut din doi cetățeni romani, Dată cu patru zile înainte de nonele lui decembrie, sub consulatul lui Galeo Tettienus Petronianus și M. Fulvius Gillo.... **(exterior)** Acord dreptul de căsătorie legitimă lui Lucius Ennius Ferox, fiul lui Lucius, din tribul Tromentina, originar din Aqua Statellae, din cohorta a VI-a pretoriană. Copiat și verificat după placa de bronz care se află fixată în Capitoliu, pe baza de statuie a lui Iupiter Africus⁴⁶".

Vom încerca, în continuare, să scoatem în evidență câteva elemente din text și să le explicăm, pentru a putea înțelege mai bine relevanța descoperirii făcută în decembrie 1867 de către dr. W.H Cullen.

Titularul diplomei militare poartă *cognomenul* (porecla) de Ferox (Feroce, în traducere), alăturat celorlalte două elemente de identificare, Lucius Ennius. Familia sa era una veche și respectabilă (bunicul său fusese cavaler roman) iar unul din strămoșii săi era Quintus Ennius (269-169 î.H)⁴⁷, scriitor din timpul Republicii, considerat părintele poeziei romane⁴⁸. Lucius Ennius se născuse într-un așezare identificată astăzi în provincia sud-italiană Salento, la Rudiae⁴⁹, într-o reputată familie romană, dar având și origini grecești și osce,

⁴⁵ *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine vol.II – Tomis și teritoriul său (ISM II)*, culese, traduse, însoțite de comentarii de Iorgu Stoian, indici de Alexandru Suceveanu, Editura Academiei RSR, 1980, ISM II, 8; Livia Buzoianu, Maria Bărbulescu, *Tomis - Comentariu istoric și arheologic*, Editura Ex Ponto, Constanța, p. 219, nota 15.

⁴⁶ ISM II, 8; CIL III, nr. X, p. 853; CIL XVI, nr. 21, p. 19; A.H.M Jones, *History of Rome through the fifth century: The Empire*, Mac Millan, London, 1970, p. 159.

⁴⁷ Alan Chester Johnson, Paul Robinson Coleman-Norton, Frank Card Bourne, *Ancient Roman Statutes*, The Lawbook Exchange Ltd, University of Texas Press, 1961, p. 151-152.

⁴⁸ Tacitus, *Annales*, III, 70, în „Complete Works of Tacitus”, eds. Alfred John Church, William Jackson Brodribb, Sara Bryant), Perseus, New York, 1942 .

⁴⁹ Pietro Napoli-Signorelli, *Vicende della coltura nelle due Siclie dalla venuta delle colonie straniere sino a nostri giorni*, 2nd edition, Presso Vincenzo Orsini, Napoli, 1810, vol.1, p. 407.

motiv pentru care poetul scria că are trei inimi⁵⁰. "Inima" romană a familiei Ennius era tribul rural Tromentina, unul din cele 35 de triburi rurale și urbane⁵¹.

Ferox este așadar urmaș al poetului Quintus Ennius și membru al respectabilului și vechiului trib roman Tromentina, care a dat statului trei consuli⁵². Diploma militară găsită de Cullen ne dă însă ca loc de origine a pretorianului localitatea antică Aqua Statellae (Aque Statiellae), astăzi orașul modern Acqui Terme, care se află în nordul Italiei de astăzi, pe coasta Liguriei⁵³. Este foarte posibil ca după venirea la Roma a strămoșului Quintus Ennius, urmașii acestuia să fi rămas în nord, alegând mult mai învecinată și atractivă așezare Aqua Statellae, o stațiune celebră pentru apele sale termale⁵⁴.

Cum a ajuns însă diploma lui Lucius Ennius Ferox la Tomis, acolo unde dr. Cullen a descoperit-o după 17 secole, pe malul mării? Copia originalului rămas la Roma se înmâna de obicei titularului, așa că, în mod logic, el a primit-o la Tomis, în anul 76, când s-a lăsat la vatră. Așa cum se menționează în inscripție, el era membru al Gărzii Pretoriene. Ce este cert, în sec. I p.Chr., membrii cohortelor pretoriene erau recrutați în special din Italia, fiind foarte puține alte excepții⁵⁵. În general, pretorienii se întorceau în țara natală după satisfacerea stagiului, dar Ferox nu a făcut-o, ci a ales să se stabilească la Tomis, probabil locul unde își desfășurase ultima misiune sau unde a primit pământ⁵⁶.

Ferox a făcut parte din Garda Pretoriană într-o perioadă extrem de tulbure în viața Romei. Astfel, în Anul celor Patru Împărați (68-69 p.Chr.), acești soldați speciali (garda împăratului) au avut un rol deosebit de

⁵⁰ Aulus Gellius, *Notes Atticae*, în „The Attic Nights of Aulus Gellius”, english translation by John C.Rolfe, Cambridge, Harvard University Press, London, William Heinemann Ltd, 1927, 17, 17, 1.

⁵¹ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 6.5.8.4; Lilly Ross Taylor, Jerzy Linderski, *The voting districts of the Roman Republic, the thirty five urban and rural tribes*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 2013; Vasiliki Papathanasiou, Jeffrey Becker, *Tribus Tromentina: a Pleiades place resource*, Pleiades: A Gazetteer of Past Places, 2018 <<https://pleiades.stoa.org/places/557821256>> [accessed: 14 April 2023].

⁵² <https://romanrepublic.ac.uk/rdf/timeline/consuls.html>.

⁵³ Encyclopaedia Britannica, *Acqui*, vol. I, 1911, p.154; Baedeker's *Northern Italy - Handbook for travellers*, Leipzig, 1874, p. 151.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Snežana Ferjančić, *Veterans of the praetorian guard in the Central Balkans provinces, în Latin Epigraphy of the Balkans: Society of the Central Balkans provinces from the first to the third century AD*, Oxford, 2-7 oct.2007, p. 107.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 115; Snežana Ferjančić, *The City of Tomis and the Roman Army: Epigraphic Evidence*, în Gocha R. Tsetkladze, Alexandru Avram, James Hargrave (eds), *The Danubian Lands between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7 century BC - 10 th century AD)*, Proceedings of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities, Belgrade, 17-21 sept. 2013, p. 225.

important iar Moesia, dintr-o provincie aflată departe de Roma, a căpătat un rol strategic vital⁵⁷. După sinuciderea lui Nero (9 iunie 68 p.Chr.), începe Războiul Civil. Pretorienii au un rol major în asasinarea următorului împărat, Galba, după care îi jură supunere lui Otho, care lupta pentru tron împotriva lui Vitellius⁵⁸. Moartea lui Otho va face ca pretorienii și legiunile de la Dunărea de Jos să îi jure supunere lui Vespasian, care va reuși în cele din urmă, în decembrie 69, să îl ucidă pe Vitellius și să devină singur împărat și întemeietor al dinastiei Flavilor⁵⁹.

Lucius Ennius Ferox era un *speculator*, un militar ce făcea parte dintr-o unitate specială a Gărzii Pretoriene. *Speculatores* au ajuns să fie considerați agenți secreți, asociați cu acțiuni clandestine și se știe că erau foarte apropiați de împărat, singurul în fața căruia răspundeau cu adevărat⁶⁰. Ei erau adesea conducători ale unor investigații secrete, se ocupau cu rezolvarea unor chestiuni sensibile, puteau avea ca misiuni arestarea sau executarea unei persoane ce adusesese atingere siguranței statului iar sub acoperirea funcției de curieri desfășurau acțiuni de spionaj⁶¹. La fel de bine, puteau avea atribuții polițienești⁶².

Diploma descoperită de medicul Cullen la Kustendjie, în 1867, nu ne dezvăluie ce misiune a îndeplinit Ferox la Tomis și de ce a ales să se stabilească aici. Este cert faptul că Vespasian i-a oferit dreptul de a se căsători cu o femeie non-cetățean roman, astfel încât copiii săi să fie și ei romani, cu privilegiile aferente.

Diploma lui Ferox este cea mai veche dovadă a unui militar al Gărzii Pretoriene, care a ales să se stabilească în coloniile vest-pontice. Mai există doar una, a unui militar din Asia Minor, Aelius Aurelius Atticus, și el membru al Gărzii Pretoriene, dar diploma sa, descoperită la Fântânele este datată în sec. III p.Chr., fiind emisă pe 7 ianuarie 233 p.Chr.⁶³.

Povestea *speculatorului Ferox* nu a fost încă deslușită total. Piesa ce ne-a oferit cheia spre aflarea acestor secrete se află astăzi încă la Muzeul de Artă din Viena, unde a fost donată de către dr. Cullen la scurt timp după

⁵⁷ Evgeny Paunov, Diana Doncheva, *The Role and the military significance of Moesia in the Year of the Four Emperors and under Vespasian*, Diomede NF 6, Salzburg 2013, p. 43.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 44.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 45.

⁶⁰ Sandra J. Bingham, *The praetorian guard in the political and social life of Julio Claudian Rome*, University of British Columbia, 1997, p. 7, 141.

⁶¹ *Ibidem*, p. 7, 135, 139.

⁶² *Ibidem*, p. 136.

⁶³ ISM I, 323, *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine - vol.I, Istoria și împrejurimile, culese, traduse, însoțite de comentarii și indici de Dionisie M. Pippidi*, Editura Academiei RSR, 1983; Alexandru Suceveanu, *Fântânele – Contribuții la studiul vieții rurale în Dobrogea romană*, Editura Academiei Române, București, 1998, p. 12.

descoperirea ei⁶⁴. Nu putem ști ce motiv a avut dr. Cullen atunci când a donat piesa la Viena. O explicație s-ar putea deduce din rândurile publicate de *The Levant Herald*, care, referindu-se la importanța diplomelor militare, îl citează în articolul menționat de noi pe profesorul arheolog Von Arneth, la acea vreme considerat de către jurnaliștii britanici drept o autoritate în materia diplomelor militare romane⁶⁵. Specialistul citat poate fi numismatul, arheologul și istoric al artei Joseph Calasanza Ritter von Arneth (1791-1863, decedat la apariția articolului din *The Levant Herald*) sau fiul său, Alfred von Arneth (1819-1897), care s-a remarcat însă mai mult ca un excelent biograf al împărătesei Maria Tereza. Nu știm dacă între William Henry Cullen și familia Arneth a existat vreo relație de colaborare iar acesta să fi fost motivul pentru care medicul din Kustendjie s-a decis să doneze piesa la Muzeul din Viena.

În opinia noastră, donația diplomei militare către Muzeul din Viena demonstrează, cu certitudine, un lucru și anume că dr. Cullen nu era un avid vânător de comori, ci pur și simplu un pasionat arheolog amator. El a înțeles importanța piesei găsite și că aceasta este de o valoare extrem de mare. Grație gestului făcut de Cullen în anul 1869, arheologii din secolele următoare au putut afla din diploma lui Ferox detalii extrem de interesante despre contextul istoric al acelei perioade, sec.I p.Chr.

Până în momentul de față am încercat să prezentăm aportul deosebit pe care primul medic englez de la Kustendjie l-a avut în deslușirea unor momente din istoria anticului Tomis. Avem dovezi suficiente pentru a afirma acest lucru: diploma militară a lui Ferox, stela lui Agathandros sau colecția de 44 de monede de la British Museum.

În concluzie, considerăm că, prin activitatea sa de arheolog amator, britanicul William Henry Cullen a reușit să salveze de la dispariție vestigii tomitane deosebite. Medicul a fost un bărbat educat, care a crescut în Anglia victoriană, studiind istorie universală, latină și autori clasici ai antichității și vizitând, probabil, muzeele și siturile arheologice romane din Albion. Toate acestea i-au deschis apetitul pentru istorie, i-au conturat personalitatea și l-au făcut dornic să se aventureze într-o lume puțin cunoscută și misterioasă, cea a teritoriilor stăpânite de Imperiul Otoman. Stagiul petrecut ca medic la Smyrna și Constantinopol, în timpul Războiului Crimeii și implicit vizitarea ruinelor antice grecești din Anatolia i-au accentuat această apetență pentru istorie. Odată încheiat războiul, dr. Cullen nu s-a mulțumit cu o viață comodă și liniștită în Albionul natal, ci a continuat aventura angajându-se la DBSR și mutându-se într-un Kustendjie presărat de vestigii greco-romane. Pe toată durata rezidenței sale, de aproape două decenii, el a continuat să studieze istoria Tomisului și a Dobrogei. Faptul că a ales să rămână aici, pe teritoriul

⁶⁴ ISM II, 8; CIL III, nr. X, p. 853; CIL XVI, nr.21, p. 19; A.H.M Jones, *History of Rome through the fifth century: The Empire*, Mac Millan, London, 1970, p. 159; "The Levant Herald" – Daily Buletin, Constantinople, 5 august 1869, p. 2, sursă - [archives.saltresearch.org/\(handle/123456789/129354\)](http://archives.saltresearch.org/(handle/123456789/129354)).

⁶⁵ „The Levant Herald”, p. 2.

istro-pontic, ne arată că a iubit aceste locuri și că a considerat orașul Kustendjie o a doua sa casă. Rezultatele muncii sale de arheolog amator sunt, în opinia noastră, deosebite, și îmbogățesc povestea adevărată și bimilenară a Constanței.

Nu am reușit să deslușim, încă, toate aspectele legate de viața și activitatea acestui prim medic britanic din colonia Kustendjie. Cu siguranță, viitorul ne poate oferi însă multe alte surprize. Povestea dr. Cullen și a celorlalți britanici rezidenți ai coloniei de la Kustendjie, promotori ai deosebitului patrimoniu cultural-istoric dobrogean, merită a fi aprofundată.

NEW INFORMATION ABOUT THE LIFE AND ACTIVITY OF W.H.CULLEN - CIVILIAN DOCTOR IN THE CRIMEA WAR AND DISCOVERER OF AN ANCIENT ARTIFACT, UNIQUE FOR THE HISTORY OF DOBRUDJA

Abstract: In a first article published in 2022, in this journal, we briefly presented the biography and main achievements of William Henry Cullen, the first doctor of the British colony established in Kustendjie (Constanța) in the second half of the 19th century. Further research has revealed new, special details that complete the story of this specialist, a resident of the West Pontic city for a period of two decades. Part of the new information was obtained from a great-grandson of Dr. Cullen, namely John Tench, a Canadian citizen living in Toronto, who also provided us with new documents that clarify some details of his ancestor's life. Thus, we were able to determine that between the years 1855-1856 (not covered in 2022 material), Dr. Cullen participated in the Crimean War as a volunteer civilian doctor. He first worked at the hospital in Smyrna (today Izmir, Turkey) and then in Scutari (today Üsküdar district of Istanbul) and where the activity was organized by the famous nurse Florence Nightingale. Sick or wounded soldiers on the Crimean front were treated in these hospitals, as well as civilian refugees from war-torn areas, as was the case with Dobrogea. After two years spent in the war, Dr. Cullen returns to Albion but soon works as a doctor for the DBSR company, which in 1858 was starting work on the construction of the Constanța - Cernavoda railway in Dobrogea.

In the second part of this article we present a new archaeological discovery of the British doctor. In the winter of 1867, when he completed almost a decade of residence in Kustendjie, W.H. Cullen found here a special ancient vestige, unique in Dobrogea. It is about the military diploma of a soldier in the Praetorian Guard, Lucius Ennius Ferox, who settled in Tomis in the 1st century AD. Close to the Roman emperor Vespasian, Ferox was a *speculator* (secret agent), who after a mission to Tomis chose to settle here, receiving the right to marry a non-citizen. The diploma found by Cullen is the only one of its kind, dated I century A.D., found in Dobrogea. Dr. Cullen did not sell the piece, but donated it to the Museum of Art History in Vienna, where it is still found today. The inscription on

the diploma reveals extremely interesting elements, which come to complete the history of Dobrogea.

Keywords: Dr. William Henry Cullen, Kustendjie, Constanta, Dobrogea, British colony, Crimean War, Danube Black Sea Railway, military diploma, Lucius Ennius Ferox, Praetorian guard, Tomis.